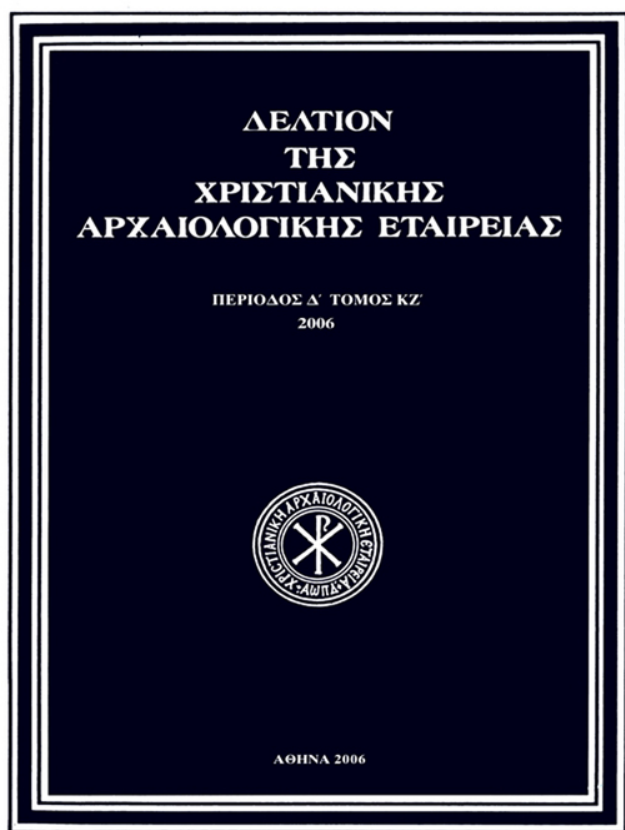

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 27 (2006)

Δελτίον ΧΑΕ 27 (2006), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Νικολάου Β. Δρανδάκη (1925-2004)

Η Παναγία των Βλαχερνών ως εχέγγυο της Δικαιοσύνης: η σφραγίδα του Σεκρέτου με τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο και ο Μιχαήλ Κακός Σεναχηρείμ

Χαρά ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

doi: [10.12681/dchae.502](https://doi.org/10.12681/dchae.502)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ Χ. (2011). Η Παναγία των Βλαχερνών ως εχέγγυο της Δικαιοσύνης: η σφραγίδα του Σεκρέτου με τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο και ο Μιχαήλ Κακός Σεναχηρείμ. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 27, 445–454. <https://doi.org/10.12681/dchae.502>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η Παναγία των Βλαχερνών ως εχέγγυο της
Δικαιοσύνης: η σφραγίδα του Σεκρέτου με τον
Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο και ο Μιχαήλ Κακός
Σεναχηρείμ

Χαρά ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

Τόμος ΚΖ' (2006) • Σελ. 445-454

ΑΘΗΝΑ 2006

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΕΡΝΩΝ ΩΣ ΕΧΕΓΓΥΟ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ: Η ΣΦΡΑΓΙΔΑ ΤΟΥ ΣΕΚΡΕΤΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟ ΚΑΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΚΟΣ ΣΕΝΑΧΗΡΕΙΜ*

Τὸ ἔτος 1933 ὁ Κωνσταντῖνος Κωνσταντόπουλος παρουσίασε μία σφραγίδα ποὺ ἔμεινε γνωστὴ ὡς τὸ μολυβδόβουλλο τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου ἢ τῆς δίκης τοῦ Σεκρέτου. Σήμερα ἡ σφραγίδα ἐκτίθεται στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθήνας¹ (Εἰκ. 1-2).

Στὴν πρώτη δημοσίευση ἀναφέρθηκε ὅτι στὸν ἐμπροσθέντυπο ὁ Μιχαήλ Η΄ κρατᾷ εἰκόνα μετὰ τὴν προτομὴ τοῦ Χριστοῦ ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ τὰ συμπλήματα τοῦ ὀνόματός του². Ὁ πρῶτος ποὺ ἀμέσως ἀποσαφήνισε ὅτι πρόκειται γιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου δεομένης ἦταν ὁ F. Dölger³ καί, ἀργότερα, οἱ G. Zacos καὶ A. Vegliery στὴ μνημειώδη ἔκδοση γιὰ τὶς βυζαντινὲς σφραγίδες, συμπλήρωσαν ὅτι τὰ συμπλήματα ἀνήκουν στὴ μορφή τῆς Θεοτόκου ποὺ φέρει στὸ στήθος τῆς τὸν Χριστὸ σὲ μετάλλιο⁴. Λίγο ἀργότερα, ἡ R. Macrides σημείωσε ὅτι ὁ Μιχαήλ Η΄ κρατᾷ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μετὰ τὸν Χριστὸ νήπιο⁵ καὶ ἀκολούθως οἱ A. Cutler καὶ J. Nesbitt ἐπισήμαναν ὅτι πρόκειται γιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Βλαχερνίτισσας στὸν

εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς δεομένης μετὰ τὸν Χριστὸ στὸ στήθος, ἄποψη ποὺ υἱοθετήθηκε πρόσφατα καὶ ἀπὸ τὴν Y. Nikolaou⁶.

Πράγματι, στὸν ἐμπροσθέντυπο τοῦ μολυβδόβουλλου εἰκονίζεται ὁ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος ὁλόσωμος, μετωπικός, ντυμένος τὴν ἐπίσημη αὐτοκρατορικὴ στολή του μετὰ στέμμα καὶ περπενδούλια. Κρατᾷ μετὰ τὰ ἀνασηκωμένα χέρια του τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου δεομένης, ποὺ φέρει στὸ στήθος τὸν Χριστὸ νήπιο, μᾶλλον σὲ μετάλλιο, ἐνῶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ διακρίνονται τὰ συμπλήματα *Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ*. Ἡ μορφή τοῦ αὐτοκράτορα συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή: *Μιχαήλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμ(αῖ)ων Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος καὶ νέος Κωνσταντῖνος*.

Ὁ Μιχαήλ Η΄ ὀρίζεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ πλήρες ὄνομά του, Μιχαήλ Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς Παλαιολόγος⁷, ἀλλὰ φέρει ἐπιπλέον τὸ προσωνύμιο «νέος Κωνσταντῖνος»⁸, ὄνομα ποὺ πρέπει νὰ καθιερώθηκε ἀμέ-

* Ἡ μελέτη ἀνακοινώθηκε στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο «Λατρεία καὶ Τέχνη στὸ Βυζάντιο» ποὺ ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸ Τμῆμα Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας καὶ Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (Βόλος, 24-26 Ἰουνίου 2005). Εὐχαριστῶ τὸ συνάδελφο καὶ φίλο Τ. Παπαμαστοράκη γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων. Πὰ τὴν παροχὴ τῶν φωτογραφιῶν ὀφείλω εὐχαριστίες στὴ διευθύντρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Δ. Εὐγενίδου καὶ στὸ διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Π. Κανελλοπούλου κ. Κ. Σκαμπαβία.

¹ Κ. Μ. Κωνσταντόπουλος, «Ἡ δίκη τοῦ Σεκρέτου», *ΕΕΒΣ* 10 (1933), 293-303, εἰκ. στὴ σ. 293. G. Zacos and A. Vegliery, *Byzantine Lead Seals*, Βασιλεία 1972, τ. I.3, 1579, ἀριθ. 2756bis, πίν. 190 (στὸ ἐξῆς: *Seals*). V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, Παρίσι 1981, τ. 2, 435, ἀριθ. 824 (στὸ ἐξῆς: *Corpus*). *Studies in Byzantine Sigillography* 5, 1998, 50. Y. Nikolaou, «Seal of Michael VIII Palaiologos», στὸ *Byzantium. Faith and Power (1261-1557)* κατάλογος ἐκθέσεως (ἐπιμ. H. C. Evans), Νέα Ὑόρκη 2004, 31 κ.έ., ἀριθ. 6.

² Κωνσταντόπουλος, ὁ.π., 293. Ἡ περιγραφή ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Laurent, *Corpus*, 435 καὶ *Studies in Byzantine Sigillography*, ὁ.π., 50.

³ F. Dölger, *BZ* 34 (1934), 247.

⁴ Zacos-Vegliery, *Seals*, 1579.

⁵ R. Macrides, «The New Constantine and the New Constantinople 1261?», *BMGS* 6 (1980), 23 σημ. 55 (στὸ ἐξῆς: «The New Constantine»).

⁶ A. Cutler - J. Nesbitt, *L'arte byzantina e il suo publico*, Torino 1986, 330 κ.έ. Nikolaou, ὁ.π., 31.

⁷ Βλ. D.I. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, Λονδίνο 1968, 157 κ.έ. καὶ σημ. 3, 4. V. Laurent, «La généalogie des premiers Paléologues», *Byz* 8 (1933), 130 κ.έ. A. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, Μόναχο 1938, 5.

⁸ Πὰ τὸ ἐπίθετο, βλ. Macrides, ὁ.π., 13-41, 23-24 καὶ σημ. 55. Τ. Παπαμαστοράκης, «Ἐνα εἰκαστικὸ ἐγκώμιο τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου: Οἱ ἐξωτερικὲς τοιχογραφίες στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τῆς Μαυριώτισσας στὴν Καστοριά», *ΔΧΑΕ ΙΕ'* (1989-1990), 233-238. R. Macrides, «From the Komnenoi to the Palaiologoi: Imperial Models in Decline and Exile», στὸ *New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries* (Papers from the Twenty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, St. Andrew), (ἐπιμ. P. Magdalino), Cambridge 1994, 269-282, ἰδιαίτ. 270 κ.έ.

Εἰκ. 1-2. Ἀθήνα, Νομισματικό Μουσείο. Σφραγίδα τοῦ Σεκρέτου μετὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο.

σως μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Βασιλεύουσας. Κατὰ τὸν Γεώργιο Παχυμέρη, ὁ πρῶτος πού ὀνόμασε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο «νέο Κωνσταντῖνο» ἦταν ὁ πατριάρχης καὶ στενὸς φίλος του Γερμανὸς Γ⁹, συμπληρώνοντας ὅτι ὁ βασιλιάς ἀπὸ παιδι ἀκουγε τοὺς γονεῖς του νὰ τὸν ὀνομάζουν μετὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορα, μὴ πληροφορία πού ἄφηνε εὐλογες ὑπόνοιες ὅτι ἡ ὀνοματοδοσία προηγείτο τῶν χρόνων τῆς πατριαρχίας τοῦ Γερμανοῦ Γ¹⁰. Ὄντως, ἡ ἔκφραση συνοδεύει τὸν αὐτοκρατορικό τίτλο τοῦ Μιχαὴλ Η΄ σὲ

ἐπιστολή του πού ἐστάλη στὴ Γένοβα στίς ἀρχές τοῦ ἔτους 1262¹¹, ἐνῶ στὰ *Annales Ianienses* παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐγκατάστασής του στὴν Πόλη χρησιμοποιοῖ στίς ἐπιστολές του τὸν τίτλο «νέος Κωνσταντῖνος»¹². Τὸ ἐπίθετο διασώθηκε δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ Η΄ σὲ μεταγενέστερα ἔγγραφα¹³, καθὼς καὶ σὲ τοιχογραφίες ναῶν¹⁴.

Ὁλόκληρο τὸν ὀπισθότυπο τῆς σφραγίδας καταλαμβάνει ἡ ἀκόλουθη μακροσκελὴς ἐπιγραφή: +Τοῖς ἀθετοῦσι τὴν δίκην τοῦ σεκρέτου, / ὁ νῦν κρατύνει τῷ

⁹ A. Failler, *Georges Pachymères, Relations Historiques*, Παρίσι 1984, II, 390-391.5-9 (στὸ ἐξῆς: *Pachymères*).

¹⁰ Ὁ.π., 391.9-12. Προφανῶς τὸ ἐπίθετο συνόδευε τὴν προσωπογραφία τοῦ Μιχαὴλ στὸν χρυσοκεντημένο πέπλο πού εἶχε ἀναρτήσει ὁ Γερμανὸς στὴν Ἀγία Σοφία, βλ. Macrides, «The New Constantine», 22-25, 36, 41. T. Papamastorakis, «Tampering with History: From Michael III to Michael VIII», *BZ* 96 (2003), 207 κ.ἑ.

¹¹ Macrides, «The New Constantine», 23 κ.ἑ. σημ. 55, ἀριθ. 3. Βλ. L. Bergano, «Cinque documenti genovesi-orientali», *Atti Lig XVII* (1885), 227. Πὰ τὴ χρονολογία βλ. F. Dölger - P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, Μόναχο 1977, N. 1914.

¹² Macrides, «The New Constantine», 24, σημ. 55, ἀριθ. 2. *Annales Ianienses* (ἐκδ. G. H. Pertz), MGH, XVIII, Ἀννόβερο 1863, 243. Dölger - Wirth, ὁ.π., N. 1906a. Ἡ πληροφορία ἐμφανίζεται τὸ ἔτος 1262 ἀλλὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἡ ἔκφραση *ab eo tempore* ἀναφέρεται στὸ γεγονός τῆς ἀνακατάληψης τῆς Πόλης τὸ

ἔτος 1261, βλ. Macrides, «The New Constantine», ὁ.π.

¹³ Σὲ χειρόγραφο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πού εἶχε χαρίσει ὁ Μιχαὴλ στὸν Λουδοβίκο Θ΄ τῆς Γαλλίας (1226-1270), βλ. Macrides, «The New Constantine», 23-24 καὶ σημ. 55. Macrides, «From the Komnenoi to the Palaiologoi», ὁ.π. (ὑποσημ. 8), 270 κ.ἑ. Ἐπίσης σὲ σημειώματα κωδίκων πού φυλάσσονται στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων (Par. BN 1115 καὶ Par. BN 513), βλ. Φλ. Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, *Χορηγοί - Κτήτορες - Δωρητές σὲ σημειώματα κωδίκων. Παλαιολόγειοι χρόνοι*, Ἀθήνα 2000, 100 κ.ἑ., 178, 61, 179.

¹⁴ Ἅγιος Νικόλαος Μοναστηρίου (1271) καὶ Θεοτόκος Ἀπολλωνίας (1281/82), βλ. D. Koco - P. Miljković, *Manastir*, Σκόπια 1958, 100 κ.ἑ. H.-H. Buschhausen, *Die Marienkirche von Apollonia in Albanien*, Βιέννη 1976, 146 κ.ἑ., 233 κ.ἑ. Μάλλον καὶ στὴν Μαυριώτισσα Καστοριάς (1262 περ.-1264), βλ. Παπαμαστοράκης, «Ἐνα εἰκαστικό ἐγκώμιο», ὁ.π. (ὑποσημ. 8), 233 κ.ἑ.

χρόνῳ βεβυσμένον, / ὁ Μιχαήλ, τὸ θαῦμα τῶν βασιλέων, / ποινὴ Θεὸς τὰ πρῶτα καὶ κρίσις πάλιν (ἢ πᾶσα);¹⁵. Πιὰ τὴν τελευταία λέξη ἔχει δοθεῖ ἐπίσης ἡ ἀνάγνωση (καλεῖ) ἢ (κακῇ)¹⁶.

Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς συνδέει τὸ μολυβδόβουλλο μὲ τὴν ἐπανάδρουση τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου ἀπὸ τὸν Μιχαήλ Η' καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἐξιδες γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπως παρουσιάσθηκε στὴν πρώτη δημοσίευσή¹⁷. Καθοριστικὴ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἡ ἔκφραση *ὁ νῦν κρατύνει*, ποὺ ἀφορᾷ στὸ σέκρετο καὶ ἐρμηνεύεται ὡς ἀποκατάσταση ἢ ἐπανάδρουση¹⁸. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται στὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνη καὶ στὴν ποινὴ ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἀθετοῦν τὴν κρίση τοῦ σεκρέτου, τὸ ὁποῖο εἶχε σβῆσει ὁ χρόνος, ἀλλὰ τώρα ἔχει ἰσχὺ χάρις τὸν θαυμαστὸ βασιλὰ Μιχαήλ¹⁹.

Ἡ χρῆση τοῦ ὅρου «σέκρετον» ἀντὶ τῶν συνηθέστερων «βασιλικὸν βῆμα», «βασιλικὸν δικαστήριον» ἢ «βασιλικὸν κριτήριον», παραπέμπει γενικὰ σὲ αὐτοκρατορικὸ ἴδρυμα ἢ συμβούλιο καὶ δηλώνει ἐπιστροφή σὲ ἔθι ὕστερωμα²⁰. Ὁ ὅρος ἐντάσσεται μέσα στὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐμφερεῖται ἀπὸ τὴ διάθεση αὐτοκρατορικῶν ἐνθυμήσεων καὶ ἀρμόζει μὲ τὸν τίτλο

«νέος Κωνσταντῖνος» ποὺ συνοδεύει τὴ μορφή τοῦ Μιχαήλ στὴν μπροστινὴ πλευρὰ τοῦ μολυβδόβουλλου.

Λίγα γνωρίζουμε γιὰ τὴ δικαιοσύνη στὰ χρόνια τοῦ Μιχαήλ Η' ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ νέος Κωνσταντῖνος ἐπανάδρουσε τὸ ἀνώτατο δικαστήριον, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι εἶχε περιπέσει σὲ ἀχρηστία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς λατινικῆς κατοχῆς²¹. Θεωρεῖται δεδομένο ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ὑπῆρξε πάντοτε ἡ κύρια πηγὴ τοῦ δικαίου καὶ ὡς ἀνώτατος δικαστὴς νομοθετοῦσε, ἐνῶ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἡ κήρυξη τῶν νόμων γινόταν ἀπὸ ἐπιτροπὴ γιὰ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς δικαιοσύνης²². Ὁ Ἀνδρόνικος Β' τὸ ἔτος 1296 ἱδρύσε τὸ δωδεκαμελὲς ἀνώτατο δικαστήριον, στελέχη τοῦ ὁποίου ἦταν λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ, καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Γ' μετὰ τῶν ἐτῶν 1329 καὶ 1334 δημιούργησε τὸ ἀνώτατο δικαστήριον ποὺ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς τέσσερις καθολικοὺς κριτῆς²³.

Τὸ βασιλικὸν σέκρετον προσδιορίζεται σὲ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1334, ὡς τὸ δικαστήριον τῶν καθολικῶν κριτῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπογράφουν ὀνομαστικά²⁴, καί, ὅπως ἀποδεικνύεται σὲ ἄλλο ἔγγραφο ποὺ χρονολογεῖται λίγο μετὰ τὸ ἔτος 1375, τὸ βασιλικὸν ἢ καθολικὸν σέκρετον συνιστοῦσε τὸ ἀνώτατο δικαστήριον, οἱ ἀποφάσεις τοῦ ὁποίου δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐφεσβληθοῦν²⁵.

¹⁵ V. Laurent, «Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine», *Ἑλληνικά* 8 (1935), 59 κ.έ., ἀριθ. 723. Ἐπίσης, M. Marcovich, «Quatrains on Byzantine Seals», *ZPE* 14 (1974), 171 κ.έ., ἀριθ. 3. Laurent, *Corpus*, 436.

¹⁶ Zacos-Veglery, *Seals*, 1580. Ὁ Κωνσταντόπουλος, ὁ.π. (ὑπόσημ. 1), 294, διάβασε κα., ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὸ *Studies in Byzantine Sigillography* (ὑπόσημ. 1), 50 καὶ ἀπὸ τὴ Nikolaou, ὁ.π. (ὑπόσημ. 1), 31.

¹⁷ Κωνσταντόπουλος, ὁ.π. (ὑπόσημ. 1), 296, 303. Πιὰ τὴν ἀρνητικὴ κριτικὴ ποὺ ἀσκήθηκε ἀμέσως βλ. Dölger, ὁ.π. (ὑπόσημ. 3), 247 καὶ Laurent, *Corpus*, 436.

¹⁸ Marcovich, ὁ.π., 172.

¹⁹ Laurent, «Bulles métriques», ὁ.π., 59 κ.έ. I. Ševčenko, «Léon Bardalès et les juges généraux ou la corruption des incorruptibles», *Byz* 19 (1948), 257 (στὸ ἔξῃς: «Léon Bardalès»). Laurent, *Corpus*, 436. Cutler - Nesbitt, ὁ.π. (ὑπόσημ. 6), 330 κ.έ.

²⁰ Τὸ σέκρετον ἀναφέρεται γενικὰ γιὰ τὸ γραφεῖο τῆς διοίκησης τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων στὸ *Κλητορολόγιον* τοῦ Φιλοθέου (τέλ. 9ου αἰ.) καὶ ἀργότερα συνδέεται μὲ τὴ δικαστικὴ ἐξουσία, βλ. N. Oikonomides, *Les listes des préseances byzantines du IXe et Xe siècle*, Παρίσι 1972, 113.24. Γενικὰ γιὰ τὸν ὅρο, βλ. J. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, Λονδίνο 1911, 82 κ.έ., 97. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὁφφίκια de l'Église byzantine*, Παρίσι 1970, 427.

²¹ P. Lemèrle, «Le juge général des grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III, *Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*, Βουκουρέστι 1948, 294 καὶ σημ. 1. Zacos - Veglery, *Seals*, 1580 κ.έ. Laurent, *Corpus*, 434-436. L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration*

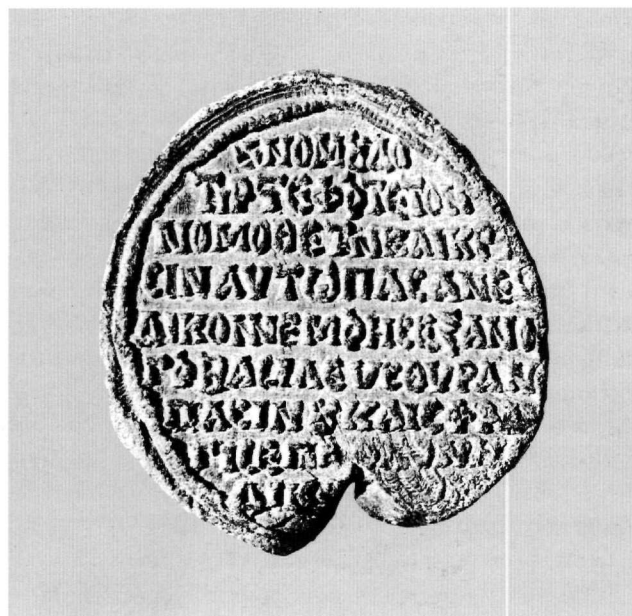
centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354), Παρίσι 1968, 260. Γενικὰ γιὰ τὴ δικαιοσύνη, βλ. R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, Amsterdam 1967.

²² Laurent, *Corpus*, 433. Πιὰ τὴ δικαιοσύνη στὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων, βλ. L. Bréhier, *Le monde byzantin*, Παρίσι 1949, τ. 2, 236 κ.έ. L. Pétit, «La réforme judiciaire d'Andronic Paléologue (1329)», *EO* 9 (1906), 134-138. Lemèrle, «Le juge général», ὁ.π., 292-316. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal impérial», *AIPHOS* 9 (1949), I, 369-384. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal», *AnBoll* 68 (1950), II, 318-233. Ὁ ἴδιος, «Documents et problèmes nouveaux concernant les Juges généraux», *ΔΧΑΕ Δ'* (1966), 29-34. Raybaud, ὁ.π., 259-264.

²³ Lemèrle, «Le juge général», ὁ.π., 292 κ.έ. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal impérial», ὁ.π., 369 κ.έ. Ševčenko, «Léon Bardalès», 257 κ.έ. Lemèrle, «Documents et problèmes», ὁ.π., 29 κ.έ. Raybaud, ὁ.π., 260-263. Zacos - Veglery, *Seals*, 1580 κ.έ. Laurent, *Corpus*, 434-436.

²⁴ Βλ. *Actes d'Esphigménou* (ἐπιμ. J. Lefort), Παρίσι 1973, 133. Πιὰ τοὺς καθολικοὺς κριτῆς, βλ. Lemèrle, «Le juge général», ὁ.π., 292 κ.έ. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal impérial», ὁ.π., 369 κ.έ. Ševčenko, «Léon Bardalès», 247-259. Lemèrle, «Documents», ὁ.π., 29 κ.έ.

²⁵ Βλ. *Actes de Kuthumus* (2) (ἐπιμ. P. Lemèrle), Παρίσι 1988, 125, 130. Lemèrle, «Documents», ὁ.π., 38 κ.έ. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1377 ἀναφέρονται ἄρχοντες τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, βλ. *Actes de Lavra*, III (ἐπιμ. P. Lemèrle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou), Παρίσι 1970-1982, 111, ἐνῶ σὲ πατριαρχικὸ ἔγγραφο τοῦ Ἰωσήφ Β' (1426) τὸ βασιλικὸ σέκρετο διακρίνεται ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ, βλ. *Actes de Kastamonitou* (ἐπιμ. N. Oikonomides), Παρίσι 1978, 59.

Εικ. 3-4. Ἀθήνα, Μουσείο Π. Κανελλοπούλου. Σφραγίδα με τὸν Ἀνδρόνικο Β' Παλαιολόγο.

Ἔχει σωθεῖ ἡ σφραγίδα τοῦ βασιτικοῦ δικαστηρίου πού κόπηκε ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β' μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1296 καὶ 1328 καὶ ἡ ὁποία φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο Π. Κανελλοπούλου στὴν Ἀθήνα²⁶ (Εἰκ. 3-4). Στὸν ἐμπροσθότυπο εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς νὰ εὐλογεῖ τὸν Ἀνδρόνικο πού παρίσταται ὄρθιος, μετωπικός, ντυμένος τὴν αὐτοκρατορική στολή του. Κρατᾷ στὸ δεξιὸ χέρι τὸ σταυρὸ καὶ ἔχει τεταμένο τὸ ἄριστερό σὲ στάση δέησης, ἐνῶ δίπλα του διαβάζεται ἡ ἐπιγραφή: Ἀνδρόνικος δεσπότης. Στὸν ὀπισθότυπο εἶναι χαραγμένη ἐπιγραφή πού ἀφορᾷ στὴ θεία προέλευση τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας τοῦ μονάρχῃ: +Νόμου δοτῆρ στέφει τε τὸν νομοθέτην / καὶ κρίειν

αὐτῷ πᾶσαν εὐδικὸν νέμει, / ἧς ἐξανοίγει βασιλεὺς θύραν πᾶσιν, / οὗ καὶ σφραγὶς ἔγκυρον ἡ δικαιοῦσα²⁷.

Στὸ μολυβδόβουλλο τοῦ Σεκρέτου, ἡ παράσταση μετὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγο πού κρατᾷ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου συνδέθηκε ἀπὸ τοὺς μελετητὲς μετὴ θριαμβικὴ εἰσοδὸ τοῦ στὴ Βασιλεύουσα²⁸, κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μετὶς ἱστορικὲς πηγές, κρατοῦσε τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας²⁹. Ἐν τούτοις, ὁ Μιχαὴλ δὲν κρατᾷ στὰ ἀνασηκωμένα χέρια τοῦ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου στὸν εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Ὁδηγήτριας³⁰ ἀλλὰ στὸν τύπο τῆς Βλαχερνίτισσας³¹. Οἱ Α. Cutler καὶ J. Nesbitt ἔδωσαν τὴν ἐξήγηση ὅτι ἡ κυρίαρχη ἰδέα τῆς

²⁶ V. Laurent, «Collection Paul Canellopoulos (V), Sceaux byzantins», BCH 97 (1973), 233-235, εἰκ. 3. Laurent, *Corpus*, 436 κ.έ. Μαρία Μπρούσαρη, Τὸ Μουσεῖον Παύλου καὶ Ἀλεξάνδρας Κανελλοπούλου, Ἀθήνα 2002, 150.

²⁷ Βλ. Laurent, *Corpus*, 436 κ.έ. Πρβλ. Marcovich, «Quatrains», ὅ.π. (ὑπόσημ. 15), 172 (4), 174 (4).

²⁸ Zacos - Vegler, *Seals*, 1580 κ.έ. Macrides, «The New Constantine», 14 σημ. 2. Cutler - Nesbitt, ὅ.π. (ὑπόσημ. 6), 330 κ.έ. Nikolaou, ὅ.π. (ὑπόσημ. 1), 31 κ.έ.

²⁹ Γεώργιος Ἀκροπολίτης (ἐκδ. B. G. Teubner), Στουτγάρδη 1978, I, 187.11-16. Failler, *Pachymères*, I, 217-219. Βλ. ἐπίσης, Κ. Παννακόπουλος, Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις, 1258-1282: Μελέτη ἐπὶ τῶν βυζαντινο-λατινικῶν σχέσεων, Ἀθήνα 1969, 100 κ.έ. Macrides, «The New Constantine», 13 κ.έ., 36. Παπαμα-

στοράκης, «Ἐνα εἰκαστικὸ ἐγκώμιο», ὅ.π. (ὑπόσημ. 8), 237 καὶ σημ. 116.

³⁰ Πὰ τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον τῆς Ὁδηγήτριας, βλ. Doula Mouriki, «Variants of the Hodegetria on the Thirteenth-century Sinai Icons», *CahArch* 39 (1991), 153-182. Gordana Babić, «Les images byzantines et leurs degrés de signification: l'exemple de l'Hodigitria», *Byzance et les images*, Παρίσι 1994, 189-222.

³¹ Πὰ τὸν συγκεκριμένον εἰκονογραφικὸν τύπον τῆς Βλαχερνίτισσας, βλ. W. Seibt, «Der Bildtypus der Theotokos Nikopoios. Zur Ikonographie der Gottesmutter-Ikone, die 1030/31 in der Blachernenkirche wiederaufgefunden wurde», *Βυζαντινά* 13 (1985), 549-564. Ὁ ἴδιος, «Die Darstellung der Theotokos auf byzantinischen Bleisiegeln, besonders im 11. Jahrhundert», *Studies in Byzantine Sigillography* 1, 1987, 35-56. Christine Angelidi - Titos Papamastorakis, «Picturing the Spiritual

παράστασης ήταν να αποδοθεί συμβολικά ή έπιδοκιμασία προς τόν αυτοκράτορα νικητή και για τούτο δέν δόθηκε βαρύτητα στην απόδοση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που καθορίζουν τὸ συγκεκριμένο εικονογραφικό τύπο τῆς Θεοτόκου³².

Έχω τὴ γνώμη ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν ἐρμηνεύεται οὐσιαστικά ἀπὸ τὴ μακρὰ ἐπιγραφή στὸν ὀπισθότυπο τῆς σφραγίδας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ιδιότητες πὺ ἀποδίδονταν στὴν εἰκόνα ἀπὸ παλιά, ιδιότητες οἱ ὁποῖες ἦταν σχετικές μὲ τὴ θεία κρίση καὶ τὴν ὀρθὴ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, ὅπως θὰ παρουσιασθεῖ ἀμέσως παρακάτω.

Σύμφωνα μὲ δύο γραπτὲς μαρτυρίες τοῦ 11ου αἰῶνα, ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν ἀποτελοῦσε τὸ θεῖο ἐχέγγυο γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀπόδοση τῆς δικαιοσύνης. Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης (περ. 1028-1085 περ.) ἀφηγεῖται στὴν *Ἱστορία* του τὸ ἀκόλουθο περιστατικὸ πὺ συνέβη ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Δ' Διογένη (1068-1071)³³. Ὅταν ἓνας στρατιώτης κατηγορήθηκε ὅτι ἔκλεψε ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἓνα ὑποζύγιο καὶ ἡ ποινὴ πὺ ἐπεβλήθη ἀπὸ τὸ βασιλῆα ἦταν βαρύτερη ἀπὸ τὸ ἀδίκημά του, ὁ στρατιώτης ἐπικαλέσθηκε τὴ μεσιτεία τῆς πάνσεπτης εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν. Ὅμως ὁ βασιλιάς δέν συγκινήθηκε οὔτε σεβάσθηκε τὴν ἐπὶ κλήση τοῦ ἱεροῦ χαρακτήρα τοῦ εἰκονίσματος ἀλλὰ, ἀφοῦ ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ὑψώθηκε βασταζομένη μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ βασιλῆα καὶ ὄλων τῶν ὑπολοίπων, ἐπεβλήθη ἡ ποινὴ³⁴. Σύμφωνα μὲ τὸ χωρίο, ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν, πὺ ὡς ἀπροσμάχητον ὄπλον συνόδευε τοὺς βασιλεῖς στὶς ἐκστρατεῖες τους, προσέφερε τὴ μεσιτεία της γιὰ τὴν ἀπόδοση μιᾶς δίκαιης ποινῆς μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη τελετουργία, κατὰ τὴν ὁποία

ἡ εἰκόνα ὑψωνόταν βασταζομένη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι κατὰ τὸν Μιχαὴλ Ἀτταλειάτη ὁ βασιλιάς δέν ἔλαβε ὑπόψη του τὸ γεγονός ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἐπικαλέσθηκε τὴ βοήθεια τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου καὶ γιὰ τούτο προέβλεψε ὅτι ὁ Θεὸς θὰ στείλει τιμωρία.

Στὸ δεύτερο κείμενο τοῦ 11ου αἰῶνα, *Λόγος ἐπὶ τῷ ἐν Βλαχερνῶν γεγονότι θαύματι*, πὺ συνέταξε ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς τὸ ἔτος 1075 ὡς εἰσηγητὴς μιᾶς νομικῆς ὑπόθεσης, εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἡ ὁποία βρῖσκεται στὸ ναὸ τῶν Βλαχερνῶν καλεῖται νὰ ἐπὶ λυσε δικαστικὲς διαφορές³⁵. Ὁ συγκεκριμένος λόγος τοῦ Ψελλοῦ ἔχει προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν μελετητῶν, κυρίως ἐξαιτίας τῶν πληροφοριῶν πὺ δίνει γιὰ τὸ λεγόμενο «σύνηθες θαῦμα», τὸ ὁποῖο λάμβανε χώρα στὸ ναὸ³⁶.

Ὁ αυτοκράτορας Μιχαὴλ Ζ' (1071-1078) εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Ψελλὸ νὰ εἰσηγηθεῖ μιᾶς νομικῆς ὑπόθεσης, στὴν ὁποία ἓνας τοπικὸς ἄρχοντας καὶ ἓνα μοναστήρι διεκδικοῦσαν τὴν ιδιοκτησία ἑνὸς μύλου στὴ Θράκη. Μὲ προτροπὴ τῶν μοναχῶν ἡ ἐπὶ λυση τῆς διαφορᾶς παραπέμφθηκε σὲ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἦταν ἐντοιχισμένη στὸ ναὸ, καλυμμένη μὲ πλούσια κεντημένο πέπλο πὺ ὑψωνόταν μυστηριωδῶς χωρὶς ἐμφανὴ ἀνθρώπινη ἐπέμβαση κάθε Παρασκευὴ βράδυ καὶ ἡ εἰκόνα ἀκτινοβολοῦσε ἀπὸ φῶς ἕως τὸ πρωὶ τοῦ Σαββάτου. Τὸ γεγονός ὀνομαζόταν τὸ «σύνηθες θαῦμα» καὶ ὁποιαδήποτε διακοπὴ τοῦ φαινομένου ἔθεωρεῖτο ὡς ἐτυμωγορία γιὰ τὸ θέμα πὺ εἶχε προκύψει. Στὴν ὑπόθεση γιὰ τὴν ὁποία εἰσηγήθηκε ὁ Ψελλὸς, τὸ πέπλο πὺ κάλυπτε τὴν εἰκόνα ὑψώθηκε δικαίωνοντας τὸν τοπικὸ ἄρχοντα.

Τὸ ἐνδιαφέρον στὸ κείμενο τοῦ Ψελλοῦ εἶναι ὅτι περιγράφεται μὲ σαφήνεια ἡ διαδικασία ἀπονομῆς τῆς θεῖ-

Protector: from Blachernitissa to Hodegitria», *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (ἐπιμ. Μ. Vassilaki), Ἀθήνα 2005, 209-217.

³² Cutler - Nesbitt, ὁ.π. (ὑπόσημ. 6), 330 κ.έ. Ἐχει παρατηρηθεῖ τὸ εἰκονογραφικὸ φαινόμενο διαφορετικὲς μορφές τῆς Θεοτόκου νὰ συνοδεύονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐπίθετο, ὅπως καὶ τὸ ἀντίθετο, διαφορετικὰ ἐπίθετα νὰ συνοδεύουν τὸν ἴδιο εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Θεοτόκου, βλ. Χ. Κωνσταντινίδη, «Ἡ μορφή τῆς Ἀχειροποιήτου-Φανερωμένης τὴν περίοδο τῶν Παλαιολόγων», *Κλητόριον εἰς μνήμην Νίκου Οἰκονομίδη*, Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη 2005, 221-243.

³³ H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Μόναχο 1978, I, 382-389. A. Kazhdan, «The Social Views of Michael Attaleiates», στὸ A. Kazhdan and S. Franklin (ἐπιμ.), *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge 1984, 23-86.

³⁴ ... πολλὰ δὲ παρακαλέσαντος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πάντα τὰ ἐαν-

τοῦ προεμένου, καὶ προβαλλομένου μεσὶ τὴν τὴν πάνσεπτον εἰκόνα τῆς παννυήτου δεσποίνης Θεοτόκου τῆς Βλαχερνιτίσσης, ἥτις εἰώθει τοῖς πιστοῖς βασιλεῦσιν ἐν ἐκστρατείας ὡς ἀπροσμάχητον ὄπλον συνεκστρατεύεσθαι, οὐκ εἰσῆει οἶκτος τῷ βασιλεῖ, ἀλλ' οὐδ' αἰδῶς τῆς ἐκ τοῦ θεῖου εἰκονίσματος ἀσυλίας ὀρώντος δ' αὐτοῦ καὶ πάντων, καὶ αὐτῆς τῆς εἰκόνης βασταζομένης, ἀπετμήθη τὴν ρῖνα ὁ δεῖλαιος... Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης (ἐκδ. W. Brunet de Presle - I. Bekker), Βόννη 1853, 153.1-15.

³⁵ E. Fisher, *Michaelis Pselli, Orationes hagiographicae*, Στουτγάρδη-Λειψία 1994, ἀριθ. 4.

³⁶ V. Grümmler, «Le miracle habituel' de Notre-Dame des Blachernes à Constantinople», *EO* 30 (1931), 129-146, ἰδιαιτ. 139 κ.έ. H. Belting, *Bild und Kult: eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, Μόναχο 1990, 209 κ.έ., 568 (15). E.N. Papaioannou, «The 'Usual' Miracle and an Unusual Image», *JÖB* 51 (2001), 177-188.

ας δικαιοσύνης, κατὰ τὴν ὁποία ἀδιαμφισβήτητος κριτὴς εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου³⁷. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Ψελλός, δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ ἐκείνη πού μνημονεύει ὁ Ἀτταλειάτης καὶ ὅτι σὲ κανένα ἀπὸ τὰ δύο κείμενα πού προαναφέρθηκαν δὲν ὑπάρχει ἡ ἐλάχιστη νύξη γιὰ τὸν εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Θεοτόκου. Ἄλλωστε, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν γραπτῶν πηγῶν, στὴ μονὴ τῶν Βλαχερνῶν ὑπῆρχαν περισσότερες ἀπὸ μία εἰκόνες τῆς Θεοτόκου καὶ σὲ διαφορετικοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους³⁸.

Τὸ σημαντικὸ στοιχεῖο πού ἐξάγεται ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ἀτταλειάτη καὶ τοῦ Ψελλοῦ εἶναι ὅτι καὶ οἱ δύο εἰκόνες, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐξεδίδετο ἡ ἐτυμολογία καὶ οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν θεῖο ἐχέγγυο γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀπόδοση τῆς δικαιοσύνης, συνδέονται ἀποκλειστικά μὲ τὴ μονὴ τῶν Βλαχερνῶν. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ χάραξη τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν πάνω στὸ μολυβδόβουλλο τοῦ Σεκρέτου καθιέρωνε τὸ θεσμὸ τοῦ ἀνώτατου βασιλικοῦ δικαστηρίου τὸ ὁποῖο ἀνασυγκρότησε ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος. Ἡ προβολὴ τῆς εἰκόνας στὰ ὑψωμένα χέρια τοῦ βασιλῆα ἀποτελοῦσε ἐχέγγυο γιὰ τὴν ὀρθὴ καὶ δίκαιη ἐκδίκαση τῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων. Ἡ παράσταση τὸν ἐμπροσθέντο τοῦ σφραγίδας ἀποδίδει τὸ σημαντικὸ γεγονός τῆς ἀνασύστασης τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου ἀπὸ τὸν θριαμβευτὴ αὐτοκράτορα ὁ ὁποῖος, πρέπει νὰ τονισθεῖ, ὑλοποίησε μιὰ ὑπόσχεση πού εἶχε δώσει ἀπὸ καιρὸ γιὰ δίκαιη ἐκδίκαση καὶ ἀδέκαστη κρίση τῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων.

Ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ἐπανίδρυση τοῦ ἀνώτατου δικαστηρίου βασίζεται σὲ χωρίο τοῦ Γεωργίου Παχυμέ-

ρη. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ συστήσει ἕνα ἀνώτατο, ἀδιάφθορο καὶ δίκαιο δικαστήριον, στὴν κεφαλὴ τοῦ ὁποίου τοποθέτησε τὸν ἀδέκαστο γνώστη τῶν νόμων Μιχαὴλ Κακό, τὸν ἐπονομαζόμενο καὶ Συναχηρεῖμ. Στὸν Μιχαὴλ Συναχηρεῖμ, πού ὑπῆρξε ἀπὸ παλιὰ εὐνοούμενος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ εἶχε διατελέσει μεσάζων του³⁹, προσέφερε ὁ βασιλιάς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοασηκρήτη καὶ παρεῖχε γραμματεῖς γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ δικάζει ἀδιάφθορα καὶ ἀμερόληπτα⁴⁰. Τὴν πραγματοποίησή τῆς ὑπόσχεσης αὐτῆς κατέγραψε πάλι ὁ Παχυμέρης, ὅταν ἀναφέρεται στὴν ἀναγγελία τῶν ἀξιωματῶν μὲ τὰ ὁποῖα ὁ νέος αὐτοκράτορας τίμησε ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ὑπάρχοντες του καὶ ὅπου τὸ μόνο πρόσωπο τὸ ὁποῖο κατονομάζεται εἶναι ὁ Μιχαὴλ Συναχηρεῖμ⁴¹. Ἡ πράξη τῆς ἀναγγελίας τῶν ἀξιωματῶν τελέσθηκε στὴν πόλιν τῆς Λαμψάκου στὰ τέλη τοῦ ἔτους 1259⁴², μιὰ χρονικὴ στιγμή πού ὀρίζει τὴν ἀπονομὴ τοῦ ἀξιωματος τοῦ πρωτοασηκρήτη καὶ προφανῶς τὴν ἴδρυση τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου στὴ Νίκαια πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης⁴³. Ὁ «πρωτοασηκρήτης» ἦταν τίτλος ἀνώτατου ἀξιωματοῦχου μὲ μεγάλη ἐπιρροή στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας⁴⁴. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Ν. Οἰκονομίδη, μετὰ τὸ ἔτος 1106 ὁ τίτλος ἀποδίδεται στὸν ἐπικεφαλῆς μεγάλου δικαστικοῦ σώματος τῆς Κωνσταντινούπολης⁴⁵. Εἶναι γνωστὴ ἡ περὶ πτώση τοῦ πρωτοασηκρήτη Λέοντος Βαρδαλῆ πού ἐνεπλάκη σὲ δικαστικὸ σκάνδαλο γύρω στὸ ἔτος 1336⁴⁶. Σύμφωνα μὲ τὸν Α. Failler, πλανᾶται ὁ Παχυμέρης ἀναφέροντας *πρωτοασηκρήτης* πάλαι σβεσθὲν ἀξίωμα, διότι κατὰ τὴ γνώμη του τὸ ἀξίωμα ὑφίστατο στὰ χρόνια τῶν προκατόχων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἡσκει-

³⁷ ...ἀλλὰ τὴν θεομήτορα ποιοῦνται διαιρέτιν τῆς ὑποθέσεως... ἀλλὰ τῇ κρίσει τοῦ περὶ τὴν εἰκόνα θαύματος τὸ πᾶν ἀναθέμενοι...ἐπικαλέσασθαι τὴν ἐν τῇ εἰκόνι παρθένον καὶ θρηνῶντες ἀναβοήσασθαι δικάσαι αὐτοῖς τὴν δίκην, Fisher, *Michaelis Pselli*, ὁ.π., σσ. 217-221, 574 κ.έ.

³⁸ Angelidi - Papamastorakis, ὁ.π., 212 κ.έ.

³⁹ M. Angold, *A Byzantine Government in Exiles: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Ὁξφόρδη 1975, 160 κ.έ., 180. Βλ. ἐπίσης, Failler, *Pachymères*, II, 134 κ.έ. καὶ σημ. 3.

⁴⁰ ...καὶ κρίσεις ὑπεραποδέχεσθαι δικαίας καὶ τοὺς ἀρρεπῶς κρινόντας ἐγκαθιστᾶ, ὧν καὶ μάλα καὶ πρώτιστον τὸν Κακὸν Μιχαὴλ, τὸν καὶ Συναχηρεῖμ ἐπικεκλημένον, εἷς τῶν λόγων καὶ τῶν νόμων ἔχοντα, ἐν τῷ δοῦναι οἱ καὶ πρωτοασηκρήτης πάλαι σβεσθὲν ἀξίωμα καὶ οἱ θέλειν ἀσηκρήτης ὑποτάξαι... ἀδεκάστως καὶ ἀνεριθύντως κρίνουσιν, Failler, *Pachymères*, I, 131.12-17.

⁴¹ Στὸ ἴδιο, II, 157.1-3.

⁴² Βλ. Α. Failler, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Geor-

ges Pachymère», *REB* 38 (1980), 7, 32, 39-41 κ.έ. Παννακόπουλος, ὁ.π. (ὑπόσημ. 29), 46 κ.έ. καὶ σημ. 66-67.

⁴³ Angold, ὁ.π., 160 κ.έ. καὶ σημ. 63, 180, 296. Laurent, *Corpus*, 434, 436.

⁴⁴ Πὰ τὸν τίτλο βλ. R. Guiland, «Le décanos et le référendaire», *REB* 5 (1947), 94. Ševčenko, «Léon Bardalès», 257. Raybaud, *Le gouvernement* (ὑπόσημ. 21), 260, 263. Laurent, *Corpus*, 5. Βλ. ἐπίσης, *Traité des offices* (ἐπιμ. J. Verpeaux), Παρίσι 1966, 178.28-31.

⁴⁵ N. Oikonomides, «L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)», *TM* 6 (1976), 131. Προβλ. Raybaud, *Le gouvernement* (ὑπόσημ. 21), 260.

⁴⁶ Ševčenko, «Léon Bardalès», 254 κ.έ., 256 κ.έ. Lemèrle, «Documents», ὁ.π. (ὑπόσημ. 22), 32 κ.έ. Πὰ τὴν ἐπιστολὴ Βαρδαλῆ βλ. Κ. Δυοβουνιώτης, «Λέοντος πρωτοασηκρήτης ὑπόμνησις πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον τὸν νέον», *ΠΑΑ* 9 (1934), 295 κ.έ.

το ακριβώς από τον Σεναχηρείμ⁴⁷. Πά την άποψή του αυτή ο Α. Failler βασίζεται σε μία φράση που περιέχεται σε πατριαρχικό έγγραφο του Μανουήλ Β' (1244-1255), στην οποία ο Σεναχηρείμ αναφέρεται με τον τίτλο του πρωτοασηκρήτη⁴⁸. Έν τούτοις, έχουν δοθεί οι εξηγήσεις, ότι πολύ πιθανόν η φράση είναι μία μεταγενέστερη προσθήκη ή ότι ο τίτλος άφορα σε ένα αξίωμα της πατριαρχικής διοίκησης⁴⁹.

Το βέβαιο είναι ότι το έτος 1259 και κατά την αρχή της βασιλείας του στη Νίκαια ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος απένευσε στον Μιχαήλ Κακό Σεναχηρείμ το αξίωμα του πρωτοασηκρήτη και τον τοποθέτησε στην κεφαλή του βασιλικού δικαστηρίου⁵⁰. Εύστοχα ο Ihor Ševčenko τάνησε το ανώτατο δικαστήριο που ανασυστάθηκε από τον Μιχαήλ Η' με το βασιλικό σέκρετο το οποίο αναφέρεται στην έπιγραφή του μολυβδόβουλλου⁵¹.

Νά προσθέσω στο σημείο αυτό ότι ο ίδιος τρόπος έκφρασης έντοπίζεται σε δύο φράσεις που περιέχονται ή μία στο κείμενο του Παχυμέρη και ή άλλη στην έπιγραφή του μολυβδόβουλλου. Πρόκειται για τη φράση *πάλαι σβεσθέν αξίωμα* του Παχυμέρη, και *τῷ χρόνῳ βεβυσμένον* της έπιγραφής. Η συνάφεια που δημιουργείται με τη χρησιμοποίηση του ίδιου ρήματος ανάμεσα στην ιστορική μαρτυρία και στην έπιγραφή ένδυναμώνει την άποψη ότι το παλαιό δικαστήριο και το αξίωμα του πρωτοασηκρήτη είχαν περιπέσει σε άδράνεια.

Όπως ήδη παρατήρησε ο V. Laurent, ή σφραγίδα του Σεκρέτου δέν φαίνεται νά έξυπηρετούσε τις ανάγκες αυτού καθ' έαυτού του βασιλικού δικαστηρίου⁵². Η άποψη αυτή ένισχύεται αν ή σφραγίδα συγκριθεί με το μολυβδόβουλλο του βασιλικού δικαστηρίου που κόπηκε από τον Άνδρόνικο Β'. Συγκρίνοντας τις παραστάσεις που φέρουν στον έμπροσθέν τους τά δύο μολυβδόβουλλα, του Μιχαήλ και του Άνδρόνικου, είναι έμφανές ότι δέν διαθέτουν όμοιότητες.

Έπίσης, τὸ περιεχόμενο τῶν έπιγραφῶν στὸν όπισθότυπο διαφέρει ριζικά. Η έπιγραφή στη σφραγίδα του Άνδρόνικου, που αναφέρει γενικά ότι ο δότης του νόμου, δηλαδή ο Χριστός, στέφει τὸ νομοθέτη βασιλιά, θά μπορούσε νά άπευθύνεται σε όποιονδήποτε αυτοκράτορα, τὸ πρόσωπο του όποιου θά είκονιζόταν στον έμπροσθέντυπο. Αντίθετα, ή έπιγραφή στη σφραγίδα του Μιχαήλ αναφέρεται σε συγκεκριμένο βασιλιά, τὸν προσφωνεί μάλιστα ὡς *τὸ θαῦμα τῶν βασιλέων* και έπιπλέον άνήκει σε ένα συγκεκριμένο βασιλικό δικαστήριο, εκείνο του σεκρέτου.

Ὡς εκ τούτου, νομίζω ότι ή σφραγίδα του Σεκρέτου είναι μία σφραγίδα πανηγυρικού χαρακτήρα, ή όποία πολύ πιθανόν κόπηκε με την ευκαιρία τῶν εγκαινίων του βασιλικού σεκρέτου στην Κωνσταντινούπολη. Η εικόνα ύψωμένη στα χέρια του βασιλιά θυμίζει τὸ τελετουργικό που περιγράφεται στο κείμενο του Άτταλειάτη και είναι πιθανόν νά δηλώνει και την καθαγίαση του χώρου μέσα στον όποιο άποδίδεται ή δικαιοσύνη.

Έξετάζοντας έπισταμένα τὸ λόγιο κείμενο της έπιγραφής της σφραγίδας, όδηγήθηκα στην πολυπράγμονα προσωπικότητα του Σεναχηρείμ, ό όποιος ύπηρεξε έξαιρετος διδάσκαλος της ρητορικής και της ποιητικής στη Νίκαια κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Θεοδώρου Β' Λάσκαρι (1254-1258)⁵³. Πιό συγκεκριμένα, ό Σεναχηρείμ ύπηρεξε σχολιαστής του Όμήρου και κατέλιπε πραγματεία πού, σύμφωνα με τούς μελετητές, είναι κατά μεγάλο βαθμό άλληγορική⁵⁴. Ὡς εκ τούτου άποκτᾶ βαρύτητα ή έπισήμανση του Μ. Marcovich ότι ή έξεζητημένη έκφραση *τὸ θαῦμα τῶν βασιλέων*, που αναφέρεται στον Μιχαήλ Η', παραπέμπει σε χωρία της αρχαίας έλληνικής γραμματείας, μεταξύ τῶν όποιων και σε όμηρική φράση από την Όδύσσεια⁵⁵.

Άν ή υπόθεση ότι συντάκτης της έπιγραφής που φέρει τὸ μολυβδόβουλλο είναι ό Μιχαήλ Κακός Σεναχηρείμ,

⁴⁷ Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1.

⁴⁸ ...διὰ τοῦ Σεναχηρείμ εκείνου πρωτασηκρήτη. Πά τὸ πατριαρχικό έγγραφο, βλ. J. Oudot, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta*, Βατικανό 1941, I, 80. V. Laurent, *Les registres des actes du patriarchat de Constantinople, I: Les actes des patriarches* (Fasc. IV), Παρίσι 1971, άριθ. 1308, 113 κ.έ.

⁴⁹ Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 160 και σημ. 63. Βλ. και PLP 10, 1990, 217, άριθ. 25154 (E. Trapp).

⁵⁰ Angold, ό.π., 160 κ.έ., 180. Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1, και II, 157, 1-3. Failler, «Chronologie», ό.π. (ύποσημ. 42), 32. Βλ. επίσης, Ševčenko, «Léon Bardalès», 257. Zacos - Veglery, *Seals*, 1581. Laurent, *Corpus*, 434, 436.

⁵¹ Ševčenko, «Léon Bardalès», 257 κ.έ. Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 160

σημ. 63. Zacos - Veglery, *Seals*, 1581. Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1.

⁵² Laurent, *Corpus*, 434.

⁵³ Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1. Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 180 και σημ. 167. *Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII* (έπιμ. Ν. Festa), Φλωρεντία 1898, 271-276, ιδιαιτ. 271, 273, 276 (άριθ. XXVI). Laurent, *Les registres* (ύποσημ. 48), 114. Πά την προσωπικότητά του, βλ. επίσης, Failler, *Pachymères*, II, 205.3-12, 204 σημ. 3. Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 296.

⁵⁴ Άδημοσίευτη μέχρι σήμερα βλ. Β. Κωνσταντόπουλος, «Σεναχηρείμ. Υπόμνημα στον Όμηρο», *Έλληνικά* 35 (1984), 151-156. R. Browning, «Homer in Byzantium», *Viator* 6 (1975), 29 και σημ. 55.

⁵⁵ Marcovich, «Quatrains», ό.π. (ύποσημ. 15), 172 σημ. 2.

ὁ πρῶτος πού ὁρίσθηκε ἀπὸ τὸν Μιχαήλ Η' νὰ βρῖσκεται στὴν κεφαλὴ τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου καὶ νὰ φέρει τὸν τίτλο τοῦ πρωτοασηκρήτη, τότε τὸ μολυβδόβουλλο μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Βασιλεύουσας τὸ θέρος τοῦ 1261 –δεδομένου ὅτι στὴν ἐπιγραφή ἀναγράφεται τὸ ἐπίθετο νέος Κωνσταντῖνος– καὶ μέχρι τῆς τελευταῖας ἀναφορῆς στοῦ πρῶτου τοῦ Συνακηρείου, δηλαδή στοῦ χρονικοῦ διάστημα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1261 καὶ 1262⁵⁶.

Ὁ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος δικαίως ἐγκωμιάσθηκε ὡς νέος Κωνσταντῖνος, ὅχι μόνον γιατί ἀπελευθέρωσε τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τοὺς Λατίνους ἀλλὰ καὶ γιατί ἔθεσε τῆς βάσεις γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν κρατικῶν θεσμῶν. Εὐθὺς μὲ τὸ ξεκίνημα τῆς βασιλείας του οἱ

εἰκόνες τῶν δύο μεγάλων μονῶν, τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας καὶ τῆς Θεοτόκου Βλαχερνίτισσας, περιεβλήθησαν μὲ ξεχωριστὴ τιμὴ καὶ λατρεία⁵⁷. Μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγήτριας εἰσῆλθε νικητὴς στὴν Πόλη ὁ Μιχαήλ Η' καὶ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Βλαχερνίτισσας προβλήθηκε ὡς ἐγγυητὴς τῆς δικαιοσύνης. Τὰ σημαντικὰ αὐτὰ ἱερὰ κεμήλια, πού ἐπέζησαν στὴν Πρωτεύουσα μετὰ τὴ λατινικὴ κατοχὴ, καθὼς καὶ ἡ ἀνανέωση τῆς λατρείας τῆς Θεοτόκου Ἀχειροποιήτου-Φανερωμένης πού, ὅπως νομίζω, ὀφείλεται στὸν Μιχαήλ Η', χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ θριαμβευτὴ αὐτοκράτορα ὡς γέφυρες ἀπειθείας σύνδεσης μὲ τὴν ἐνδοξὴ ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὴ λατινοκρατία⁵⁸.

⁵⁶ PLP 10, 1990, 217, ἀρ. 25154 (E. Trapp).

⁵⁷ Chr. Angelidi, «Un texte patriographique et édifiant: Le 'discours narratif' sur les Hodègoi», *REB* 52 (1994), 114-133. Χρ. Ἀγγελίδη - Τ. Παπαμαστοράκης, «Ἡ μονὴ τῶν Ὁδηγῶν καὶ ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας», *Μήτηρ Θεοῦ. Ἀπεικονίσεις τῆς Παναγίας στὴ βυζαντινὴ τέχνη*, κατάλογος ἔκθεσης (ἔπιμ. Μ. Βασιλάκη),

Ἀθήνα 2000, 383 κ.ἑ.

⁵⁸ Παπαμαστοράκης, «Ἐνα εἰκαστικὸ ἐγκώμιο», ὁ.π. (ὑπόσημ. 8), 235-238. Χ. Κωνσταντινίδη, «Ἡ Ἀχειροποιήτος-Φανερωμένη τῶν πρῶτων Παλαιολόγων», *ΔΧΑΕ ΚΔ'* (2003), 89-100. Ἡ ἴδια, «Ἡ μορφὴ τῆς Ἀχειροποιήτου-Φανερωμένης», ὁ.π. (ὑπόσημ. 32).

THE VIRGIN OF VLACHERNAI AS GUARANTOR OF JUSTICE: THE SEAL OF THE SEKRETON WITH MICHAEL VIII PALAIOLOGOS AND MICHAEL KAKOS SENACHEREIM

The seal of Michael VIII Palaiologos or “τῆς δίκης τοῦ Σεκρέτου” (the seal of Sekreton) is exhibited in the Numismatic Museum, Athens (Figs 1-2). On the obverse Michael is represented full-bodied, in frontal pose and in imperial raiment. In his raised hands he holds the icon of the Mother of God in intercession, with the abbreviations *M(ήτηρ) Θ(εο)ῦ*, who bears on her chest the Christ Child in medalion(?). The figure of the emperor is accompanied by the inscription: *Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμ(αί)ων Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος καὶ νέος Κωνσταντῖνος* (Michael in Christ the God faithful king and emperor of the Romans Doukas Angelos Komnenos the Palaiologos and new Constantine). The prosonym “new Constantine” was established immediately after the recapture of Constantinople.

On the reverse is the inscription: *+ Τοῖς ἀθετοῦσι τὴν δίκην τοῦ σεκρέτου, / ὁ νῦν κρατύνει τῷ χρόνῳ βεβυσμένον, / ὁ Μιχαὴλ, τὸ θαῦμα τῶν βασιλέων, / ποινὴ Θεὸς τὰ πρῶτα καὶ κρίσις πάλιν (or πᾶσα?)*, which refers to the justice that issues from God and to the punishment of those who disobey the judgment of the sekreton, which time had erased but which now has power, thanks to the admirable King Michael. The seal is associated with Michael’s refounding of the royal sekreton – supreme court –, which had fallen into disuse during the Latin Occupation.

Scholars have linked the representation on the seal with Michael’s triumphal entry into Constantinople, during which he held the icon of the Virgin Hodegetria. However, in the seal device Michael does not hold in his raised hands the icon of the Virgin in the iconographic type of the Hodegetria but in the type of the Vlacheritissa. In my view the icon of the Virgin of Vlachernai in Michael’s hands is interpreted essentially by the prolix inscription on the reverse of the seal, in combination with the qualities attributed to the icon from olden times, qualities relating to the divine judgment and the fair dispensation of justice.

According to two eleventh-century texts, the icon of the Virgin of Vlachernai was the divine guarantor of the fair dis-

persation of justice. In a passage in Michael Attaleiates, the icon of the Virgin of Vlachernai offered its mediation for the meting of a just punishment, after a short rite in which the icon was elevated, with support. In a text by Michael Psellos there is a clear description of the process of dispensing divine justice, in the course of which the icon of the Virgin of Vlachernai is indubitable judge. As is deduced from the two excerpts, both the icons before which the verdict was pronounced and which constituted divine guarantor of the fair dispensation of justice, are linked exclusively with the Vlachernai monastery.

I consider that the engraving of the icon of the Virgin of Vlachernai upon the seal of the sekreton established the institution of the supreme royal court, which Michael VIII reinstated. The projection of the icon in the king’s raised hands was a guarantee of fair and just judgement of judicial cases. The representation on the obverse of the seal renders the important event of the reinstatement of the royal sekreton by the triumphant emperor, in realization of a promise he had made of old for the just trial and impartial judgement of judicial cases. In the year 1259 at Lampsakos, Michael offered the office of head of the sekreton to Michael Kakos, also surnamed Senachereim. The placement of Senachereim as head of the royal court presumably declares the founding of the royal sekreton at Nicaea, prior to the recapture of Constantinople.

The seal of the sekreton did not serve the needs of this royal court of justice *per se*. This becomes clear if it is compared with the seal of the royal court of justice struck by Andronikos II Palaiologos and kept in the Canellopoulos Museum (Figs 3-4).

The two seals are in no way similar. The sekreton seal is a seal of panegyric character, which was possibly struck on the occasion of the inauguration of the royal sekreton in Constantinople. I assume that the inscription on the seal of the sekreton was compiled by Michael Kakos Senachereim, an outstanding teacher of rhetoric and scholiast of Homer. The seal can be dated from just after the recapture of Constan-

tinople to the last references to Senachereim, that is between 1261 and 1262.

Michael VIII Palaiologos was praised as “new Constantine” because he reorganized the state institutions. He also revived the cults of the Virgin Hodegetria, Vlachernitissa and

Acheiropoietos-Phaneromene, as bridges linking with the glorious period before the Latin Occupation. Michael entered Constantinople in triumph with the icon of the Virgin Hodegetria and was projected as guarantor of justice with the icon of the Virgin Vlachernitissa.